

*Оксана Павлівна Тимошенко,
кандидат історичних наук, ст. викладач кафедри загальної історії
Дрогобицького державного педінституту ім. Івана Франка*

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО ЩОДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Здобуття Україною незалежності і розбудова власної держави викликають значний інтерес до історії національно-визвольних змагань українського народу, ролі і місця в них національних політичних партій. Фундатори українського політичного життя в своїх програмних документах будували демократичну державу Україну, прагнучи до реорганізації суспільного життя з врахуванням власних традицій і цінностей, а також досягнень у сфері національного, соціального і культурного життя розвинутих країн початку ХХ ст.

Вивчення ролі і місця М.Міхновського у розвитку національного відродження початку ХХ ст. є частиною відтворення складного і суперечливого процесу нашого становлення як державної нації. Отже, актуальність обраної теми зумовлюється, насамперед, необхідністю вивчення поглядів М.Міхновського як національно свідомого українця, автора праці "Самостійна Україна".

У радянську добу погляди М.Міхновського на перспективу українського державотворення та особливості національно-державного устрою України були однією з найбільш заідеологізованих тем, яка, по суті, не досліджувалася. Таким чином, актуальність обраної теми визначається ще й необхідністю концептуального переосмислення проблеми національно-державної орієнтації українських партійних лідерів на початку ХХ ст., одним з представників яких і був М.Міхновський.

Першою політичною партією в Наддніпрянській Україні була Революційна українська партія (РУП). Провідники нової партії змушені були шукати програмні основи своєї організації і звернулися до харківського адвоката М.Міхновського з пропозицією дати проект нової програми. Міхновський, сам завзятий націоналіст, узагальнив свої ідеї в окремій брошурі, написав "програму", власне декларацію,

що була видана у Львові в 1900 р. під назвою "Самостійна Україна" і проголошена 26 лютого на Шевченківському святі у Харкові. Отже, складання партійної програми РУП було доручено представникові саме вузько-націоналістичної в революційних формах течії – Миколі Міхновському.

Тому його "Самостійна Україна", хоч і була позначена як видання РУП, фактично починала своїм існуванням інший напрямок. А молоді і щирі соціалісти і революціонери з РУП, доручивши складання програми М.Міхновському, як стверджує О.Гермайзе, уже на перших порах своєї діяльності допустилися глибокої помилки, що "завдала ерупістам незабаром чимало клопоту й примусила всіляко спростовувати свою нещасливу програму і енергійно від неї відхрещуватися" (4, 59).

Про те, що "Самостійна Україна" виражала прагнення не соціалістів, а радикальних націоналістів, свідчить її зміст. М.Міхновський починає свою роботу з оцінки тодішніх національних рухів у світі. Головна теза, яку висував автор: в кінці XIX ст. виникли явища, що стали причинами змін в історії людства. Він передірає "уоружені повстання зневолених націй проти націй гнобителів". Пояснюється це тим, що дані явища детерміновані об'єктивними законами розвитку людства, а саме тим, робить він висновок, що "державна самостійність в головна умова існування нації, а державна незалежність в національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин" (10, 8). Автор протестує проти національного поневолення українського народу в Російській державі, проти заборони української мови в пресі, в школі, в церкві, проти насильства російської адміністрації і питає: "Яким правом правительство російське здерті з нас гроші витрачає на користь російської нації, плекаючи й підтримуючи її науку, літературу, промисловість і т.д.? І нарешті найголовніше, чи має право царське правительство взагалі видавати для нас закони, універсали та адміністративні засади?" (10,9).

Далі в програмі було зроблено аналіз правової основи Переяславської угоди ("політичної унії" у М.Міхновського). Він професійно розглядає поняття "унія" (польське слово, тобто союз) і підкреслює, що в політичному розумінні це означав не що інше, "як рівний з рівним" і як "вільний з вільним", тобто "дві окремі держави, цілком незалежні одна від другої щодо свого внутрішнього устрою, схотіли з'єднатися для досягнення певних міжнародних цілей" (10, 9).

У брошурі "Самостійна Україна" дається огляд російсько-українських відносин у минулому, на основі чого автор виводить історичне право України на незалежне державне існування.

На відміну безнадійності, яка охопила старе українське покоління "українофілів", брошура висувала національний ідеал самостійної й соборної України – "Одна, єдина нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі". Отже, через утворення власної державної оболонки М.Міхновський прагнув досягти піднесення політичного статусу української нації. Він вважав, що підкорення чужим політичним інститутам створює для "неісторичної нації" небезпеку асиміляції. Тому досягнення державності навіть військовими засобами автор "Самостійної України" вважав головною умовою збереження нації. Він писав: "Доти, поки хоч би на одному клаптику української території буде панувати чужоземець, до тих пір всі покоління українців будуть йти на війну" (10,18). У цій позиції яскраво проявлялося національно-державницьке спрямування.

М.Міхновський дав гостру й безпощадну критику діяльності попереднього покоління "українофілів", які не підхопили ідеї і прагнення Шевченка як першовісника сучасного політичного українства. "Шевченка не розуміло ані його власне покоління, ані поблизькі до нього", – підкреслювалося в брошурі. "Коли Шевченко своїми стражданнями й смертю освятив шлях боротьби за волю політичну, національну та економічну українського народу, то поблизькі до нього покоління з так званого українофільського табору на своїм прапорі писали: "Робить так, щоб ніхто ніколи, нігде не бачив вашої роботи!" Сі покоління своїм нечуваним сервілізмом, своєю бездейністю, своєю незвичайною інертністю відпихнули від себе цілий ряд рухів молодіжи, що стояла на українсько-національному ґрунті. Сі покоління зробили український рух чимсь ганебним, чимсь смішним, чимсь обскурантним! Сі покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії. Сі покоління самі найліпше назвали себе українофілами, себто людьми, що симпатизують Україні. Тактика й політика українофілів довела до того, що ціла молода Україна з відразою від них одсахнулася, симпатій же старої України вони не змогли собі приєднати" (10,17). Враховуючи це, М.Міхновський відстоював ідею союзу інтелігенції і

народу як дієвого засобу добитися злету нації, досягнувши державність (9, 5).

"Самостійна Україна" фактично починала собою нову течію в українському політичному житті, течію так званого українського самостійництва. Як згадував В. Андрієвський, "Самостійна Україна" палила мозок, від неї в мене кипіла кров" (2,12). М. Міхновський з початком нового етапу в українському суспільно-політичному русі стає "прапором" національного життя України. "З площини думок український націоналізм вийшов у дію. Духовно політичній основі під революційні дії націоналізму завдячуємо головно провідній постаті українського національно-політичного відродження – Миколі Міхновському" (7, 741), зазначав Р. Кухар.

У своїй брошурі М. Міхновський обгрунтував не лише вимогу самостійності, а й значення для українців незалежної, самостійної держави: "Тільки держава одноплеменного національного змісту може дати своїм членам нічим не обмежену змогу всестороннього духовного розвитку і забезпечити досягнення найліпшого матеріального гаразду" (10,8), гарантує розквіт індивідуальності. Державну самостійність М. Міхновський вважав головною умовою існування нації. Він розглядав дві форми держави, перша з них – "спілка держав", друга – "реальна унія держав", що існують поміж монархічними державами. Перша форма у М. Міхновського – це фактично конфедерація, бо він пише, що "члени спілки зберігають право міжнародних зносин поряд із заступництвом цілої спілки. Усі вони мають право поокремо зав'язувати конвенції та посилати послів, аби тільки їх міжнародні зносини не мали на меті шкодити інтересам цілої спілки або окремих членів" (10,10). Він також вважав, що спілка може укладатися між державами з різними "формами державного устрою і не перестає існувати навіть тоді, коли в одній з держав змінюється форма правління або вмирає пануюча династія" (10, 10).

Зразками таких спілок М. Міхновський називав Північно-Американські Сполучені Штати, Швейцарію та Німеччину.

У зв'язку з цим автор розглядав характер спілки між московською і українською державами у ХУП ст. Злучення їх відбулося "шляхом погодження, а погодження це виявилось у формі так званих переяславських статей". Проаналізувавши переяславські постанови, він доходить важливого висновку, що в них "є всі ті прикмети, які характеризують "спілку держав". Автор переконливо

доводить, що "через увесь час свого історичного існування нація наша з найбільшими зусиллями пильнує вилитись у форму держави самостійної і незалежної" (9, II). Він наводить приклади утворення окремих держав у давній історії України. Таким чином, українська держава у тій формі, в якій вона сформована й уконституйована Б.Хмельницьким, і "є справді державою з погляду міжнаціонального права". Тим паче, що згідно з угодою вона мала права міжнародних зносин, тобто була суб'єктом міжнародних взаємин. Поєднання з Москвою не означало, що Україна відмовлялася від свого устрою, прав республіканських, і угода "була стверджена обома контрагентами: народом українським і царем московським...".

Автор брошури "Самостійна Україна" сформулював найближчу практичну вимогу на шляху до самостійності України: "Повернення нам прав, визначених Переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії" (9, 18).

Окреслюючи першочергові завдання нової української інтелігенції, яку М.Міхновський вважав рушійною силою національної революції, він констатував: "Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться... Українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок..." (10, 26).

Звичайно, в даному разі Міхновський багато в чому видавав бажане за дійсне. Ані український народ, який не пройшов періоду станової стратифікації і мав досить туманне уявлення про власні інтереси, ані інтелігенція, що перебувала в основному в полоні соціалістичних ідей і вважала себе частиною загальноросійської демократії, – всі вони на той час не були готові до політичної боротьби за національні права. До того ж радикалізм автора "Самостійної України", що подекуди межував із шовінізмом, стояв на перешкоді популярності його думок.

М.Міхновський пропонував зосередити увагу на обговоренні засобів і методів боротьби. На його думку, будь-які форми боротьби виправдані. Він декларує готовність вирішити безкомпромісним шляхом дану проблему і проголошує: "...Ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято в нас теж силою". Максималістськи лунають подальші вимоги М.Міхновського: "Хто на

цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для Українців, і доки хоч один ворог-чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружя" (10,19). Така нетолерантність й домінація сили як методу вирішення національної проблеми одразу ж викликали критику. Заслугою М.Міхновського перед українською державністю варто вважати те, що він першим відкрито заявив про колоніальний статус України у складі Російської імперії, розглянув проблеми взаємовідносин України та Росії з позицій державності, обгрунтував законне право українського народу на самовизначення. "Українська мрія" як питання про звільнення з'явилася світові. І хоча публікація містила в собі більше запитань, ніж відповідей щодо того, якими шляхами мусить іти Україна до незалежності, сама постановка проблеми висунула її автора на одне з чільних місць на українському політичному небосхилі.

Упродовж усього ХХ століття навколо "Самостійної України" та її автора точаться суперечки йдеться передусім про те, чи можна вважати цей документ першою програмою українського націоналізму, а М.Міхновського – його батьком. Наведемо два судження, які найбільш рельєфно відображають полярні точки зору. В.Микула у статті "Микола Міхновський – основоположник українського революційного націоналізму" стверджував: заслуги Миколи Міхновського, якого можна назвати предтечею волевого українського націоналізму, в тому, що він вдало підхопив глибоке прагнення гуцці українських мас, де-не-де висловлюване несміливо кращими представниками молоді інтелігенції, усвідомив його та зформулював у своєму блискучому нарисі "Самостійна Україна", якому судилося відіграти небуденну ролі в історії нашого визвольного руху останніх десятиліть" (3, 170).

У І.Лисняка-Рудницького був інший підхід до цього питання. "Батьком українського націоналізму, – писав він, – часто називають М.Міхновського. Таке визначення його ролі не зовсім вірне. Міхновський був одним із основоположників новітнього українського самостійництва, але історично-певна, легітимістична основа його концепції (програма відновлення "Переяславської конституції") чужа мисленню пізнішого націоналізму, який був байдужий до конституційно-правових аргументів. Рис, притаманних націоналізмові, не знаходимо і в вільних речників української самостійної думки дореволюційного періоду: не тільки І.Франка,

Ю.Бачинського, Л.Цегельського, В.Липинського, але навіть у ранніх писаннях Д.Донцова. Виникнення націоналізму було реакцією в українській духовності на події світової війни та визвольних змагань" (5, 19).

На нашу думку, найбільш зважено підвів ризику під цією дискусією сучасний дослідник Г.Касьянов, який запропонував уникати крайнощів. "Що ж до українського націоналізму як одного з напрямів суспільно політичної думки, – пише він, – і, навіть, початків політичного руху, то він, безумовно, народився і вже існував на рубежі XIX-XX ст. Український націоналізм на початку XX ст., однак, значно відрізнявся від того політичного руху та ідеології, які спричинили в 20-ті роки створення Організації українських націоналістів (ОУН), але, очевидно, був їхньою ідейною предтечею. У цілому ряді політичних постулатів націоналістів початку століття явно простежуються мотиви, успадковані згодом інтегральним націоналізмом 20-30-х років. Тому навряд чи можна погодитися з одним із найцікавіших дослідників українського націоналізму І.Лисняком-Рудницьким, який заперечував зв'язок самостійництва початку століття та інтегрального націоналізму" (6, 97).

Брошура М.Міхновського з гаслом самостійної України схвально сприймалася у той час тільки частиною суспільства. Степан Томашівський, коментуючи ідеї Міхновського, писав: "Не місце тут говорити про крайність свого становища і розбирати, які небезпечності воно криє у собі, скажемо тільки на оправдання автора, що серед загального числа "пожовтілих паперів" вихідна точка автора має деяку тактичну вартість. Король Данило, Хмельниччина, Мазепинщина – отсе прецеденти нової національної політики" (1, 18-19). Ця думка С.Томашівського ще раз підтверджує, наскільки новою, незвичайною і дуже необхідною на початку століття постає ідея Міхновського – "ідея нової України" (6, 5). Позиція М.Міхновського відбивала лише один напрямок і не охоплювала інші розвої політичної і національної орієнтації. Тому оцінка програмних установок "Самостійної України" була неоднозначною і суперечливою.

Наприкінці 1901 р. – на початку 1902 р. під керівництвом М.Міхновського постала політична організація прибічників незалежної України – Українська народна партія (УНП). Міхновський став вождем і головним ідеологом УНП, автором майже усіх її видань.

У 1906 р. вийшла друком програма УНП, яка виразно проголосила лозунг самостійності України.

Міхновський у програмі УНП займає чітку позицію щодо питання автономії й федерації України з Московщиною. "Ідучи до повної незалежності українського народу, до здобуття повного самовизначення, – говориться в програмі УНП, – ми підпираємо й автономні вимоги українських партій. Але бита автономія не була фіктивною, а дійсною" (10, 52). Таким чином, М.Міхновський допускав автономію України, але тільки за умови, що вона вважатиметься не остаточною метою політичної боротьби українського народу, а лише етапом на шляху до головної мети – до здобуття повної незалежності українського народу (10, 35). Якраз національним радикалізмом УНП відрізнялася від українських соціалістів і українських лібералів, для яких автономія – кінцева мета, а незалежність – утопічна і шкідлива. М.Міхновський не відкидав у принципі федерації, за умови, що такої федерації схоче український народ, але поки він згодиться на таку федерацію, він створить свою самостійну, власну державу. "Ми визнаємо, – писав М.Міхновський, – тільки добровільні федерації народів; ... аби два чи більше народів жило в згоді та любові, треба: 1.Аби вони користали рівними правами. 2.Аби оден нарід другому не тільки не перешкоджав, а помагав досягати його цілі. Коли сего нема, – нема ніякої рації народам жити вкупі" (10, 52).

Отже, в програмі УНП про державність України йшлося дещо в іншому ракурсі, ніж у брошурі "Самостійна Україна". Перш за все, М.Міхновський проаналізував ідею федералізму і обґрунтував висновок про добровільні федерації уже вільних народів. Росія, Австрія, Німеччина та інші держави, за М.Міхновським, мусили попередньо розпастися. Нові добровільні федерації мали скластися зовсім не в межах сучасних держав, а в залежності від інтересів кожної нації. Можуть бути федерації українців і чехів, поляків і руських і т. д. (10, 52).

Таким чином, у програмі УНП визнавалася необхідність, як тактичного гасла, боротьби за автономію України. На думку М.Міхновського, така автономія дала б змогу українському пролетаріату скоріше зрозуміти своє національне і класове становище, скоріше просвітитися, організуватися і повести боротьбу за своє визволення. Більше того, М.Міхновський використав і спадщину

М. Драгоманова, зазначивши, що небезпечною для майбутньої України була б і надмірна централізація. З метою уникнення бюрократичної централізації, самостійну Україну планувалося будувати як спілку "вільних і самоправних українських земель, що різняться умовами життя", тобто на федеративних засадах, надаючи статусу окремих адміністративно-державних одиниць Слобожанщині, Правобережній Україні, Запоріжжю, Кубані, Чорномор'ю, Полісся, Галичині і т.д. (10, 38). На відміну від М. Драгоманова, М. Міхновський зробив у програмі УНП наголос на етнічному факторі і, як наслідок, соціально-економічних зв'язках. Отже, програма УНП суттєво різнилася настроєм і спрямованістю від "Самостійної України". Вона була більш конструктивною і поступовою.

1. Центральний державний історичний архів у м. Львові. -Ф.401.-Оп.І.-Спр.110. - Арк. 18-19.
2. Андрієвський В. Три громади. Спогади з 1880-1917 рр. - Львів, 1936.
3. Випкільний курс. Матеріали до історії розвитку суспільно-політичної думки в Україні XIX-XX ст. - Брюссель, Мюнхен, Лондон, Нью-Йорк, Торонто, 1975/76. - Ч.1.
4. Гермайзе 0. Нариси з історії революційного руху на Україні. -К., 1926.
5. Лисняк-Рудницький І. Націоналізм // Історичні есе. - К., 1994.
6. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. - К., 1993.
7. Кухар Р. Філософські основи українського націоналізму // Визвольний шлях. ТУП, 1963.
8. Мірчук П. Микола Міхновський: Апостол української державності. - Філадельфія, 1960.
9. Міхновський М. Самостійна Україна. - Лондон, 1967.
10. Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку XX ст. - Тернопіль, 1991.

Оксана Тимошенко. Еволюція поглядів Миколи Міхновського щодо проблеми національно-державного устрою України. У статті аналізується перший програмний документ Революційної української партії (РУП) – брошура "Самостійна Україна", автором якої був М. Міхновський. Представник радикально-національної орієтації, М. Міхновський вперше поставив питання необхідності створення самостійної української держави. "Самостійна Україна" починала собою новий етап національно-державного будівництва, розвитку національної ідеології на початку XX ст.

Оксана Тимошенко. Эволюция взглядов Миколы Михновского относительно проблемы национально-государственного строя Украины. В статье анализируется первый программный документ Революционной украинской партии (РУП) – брошюра "Самостійна Україна", автором которой был М. Михновский. Представитель радикально-националистической ориентации, М. Михновский впервые поставил вопрос о необходимости образования самостоятельного украинского государства. "Самостійна Україна" начинала собой новый этап национально-государственного строительства, развития национальной идеологии в начале XX в.

Oksana Tymoshenko. The evolution of Mykola Mikhnovsky's views concerning the problem of the national and state system of Ukraine. In the given article the first programme document of the Revolutionary Ukrainian Party (RUP) is under analysis. It is the booklet under the title "Independent Ukraine" written by Mykola Mikhnovsky. M. Mikhnovsky was the representative of the radical and national orientation he was the first to raise the question about the creation of the Independent Ukrainian State. Independent Ukraine started a new stage of the national and state building, the development of national ideology at the beginning of the 20-th century.